

Arhivi na prekretnici: nove perspektive u povijesnom istraživanju (Archive im Umbruch: Neue Perspektiven für die historische Forschung), *Znanstvene informacije u povijesnoj mijeni* (Wissenschaftliche Informationen im historischen Wandel), *Internet i pravo: autorско pravo i copyright u digitalnom dobu* (Internet und Recht: Urheberrecht und Copyright im digitalen Zeitalter) i *Stručna povijesna informacija: strukture - perspektive – načini promicanja* (Historische Fachinformation: Strukturen – Perspektiven – Förderwege).

U okviru sekcije *Povijest i računarstvo: softver i baze podataka za povijesna istraživanja* sudjelovali su i predstavnici Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Hrvoje Gračanin i mr. sc. Mladen Tomorad, s referatom *Rezultati iz jednog institucionalnog informatičkog laboratorija. Na primjeru: hrvatska baza podataka o antici* (Ergebnisse aus einem institutionellen IT Labor. Am Beispiel: Croatian Database on Antiquity). Predstavljani su rad Kompiutorskog laboratorija Odsjeka za povijest, postignuća u modernizaciji nastave povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu te dva informatička projekta *Eurikleja - Antički literarni izvori za staru povijest hrvatskog povijesnog prostora* i *Croato-Aegyptica Electronica – baza podataka egipatskih spomenika u muzej-skim i privatnim zbirnama u Hrvatskoj*.

Konferencija je jasno pokazala svu kompleksnost problematike glede korištenja novih medija u povijesnim znanostima, ali je i još jednom potvrdila prednosti informatičke tehnologije u povijesnim istraživanjima i nastavi povijesti, činjenice koje se nikako ne smiju zanemariti u hrvatskoj historiografiji. Skup je završio diskusijom na temu *Kome pripada prošlost u društvu temeljenom na znanju?* u kojoj su sudjelovali predstavnici brojnih znanstvenih, arhivskih, muzejskih i izdavačkih institucija.

Hrvoje Gračanin i Mladen Tomorad

JOSIP ŽGALJIĆ, Pet stoljeća hrvatske nafte, Glosa, Rijeka 2003, 174 str.

U današnjem svijetu u kojemu je svakodnevni život gotovo nezamisliv bez jednoga osnovnog energenta – a to je nafta – vrijedno je pažnje osvrnuti se na djelo čija se tematika odnosi upravo na naftu, a posebice onda kad se u tome promatra mjesto i značaj Hrvatske. Josip Žgaljić autor je nekoliko knjiga i radova s područja naftnog gospodarstava, a među ostalim bio je dugogodišnji zaposlenik INA-e u Rijeci, u sektoru novinstva i nakladništva, pa je stjecajem tih okolnosti bio dobro upućen i obaviješten o svim zbivanjima vezanim uz naftu i naftno gospodarstvo. Navest ćemo samo neke od autorovih radova – *Ine samo crno zlato. Kronika razdoblja Milutina Barača*, Centar za informacije i publicitet, Zagreb 1978; *Nafta na našem tlu: razvoj naftne privrede*, 2. dopunjeno izdanje, Privredni vjesnik, Zagreb 1984; *Naftna privreda Jugoslavije u stručnoj i publicističkoj literaturi, Nafta - exploration, production, processing, petrochemistry*, 41 (1990), 6, 291-298; *Vlasnici Rafinerije nafte Rijeka, Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeka*, 33/34 (1991/1992), 135-144 (koautori J. Babić i N. Labus); *INA 1964 - 1994. (Croatian National Oil Company) - INA 1964 - 1994. (Hrvatska nacionalna naftna tvrtka), Nafta - exploration, production, processing, petrochemistry*, 45

(1994), 10, 509-515; Izvori za povijest naftnog gospodarstva u zapadnoj Hrvatskoj, *Vjesnik istarskog arhiva*, 4/5 (1994/1995 [1998]), 4/5, 107-112; 110. *obljetnica Rafinerije nafte Rijeka*, ur. J. Žgaljić, Rafinerija nafte, Rijeka 1993. – koji su pripomogli da konačno u Rijeci 2003. izađe sintetska knjiga *Pet stoljeća hrvatske nafte*.

Knjiga *Pet stoljeća hrvatske nafte* podijeljena je u pet poglavlja: 1. *Zapisi o postojanju nafte u svijetu i u Hrvatskoj do sredine 19. stoljeća*; 2. *Počeci istraživanja i prerade nafte u Hrvatskoj od sredine 19. stoljeća do Prvoga svjetskog rata*; 3. *U južnoslavenskoj zajednici: hrvatski temelj naftnoga gospodarstva (1918-1945)*; 4. *U drugoj Jugoslaviji: INA – najveća državna kompanija (1945-1991)* i 5. *Novostvorena Republika Hrvatska: naftno gospodarstvo na raskrižju tisućljeća (1991-2003)*.

Kao što priliči jednom djelu sa sintetskim značajkama, autor donosi osnovne podatke o nafti i njezinim tragovima navodeći različite podatke o nafti u razdoblju od staroga vijeka pa sve do XIX. stoljeća. Također se razjašnjavaju pojmovi kao što su: nafta, bitumen, asfalt, pissasfalt, katran, zemno ulje, zemna smola, zemni katran, petrolej, paklina, pekl itd.

U Europi među prvim autorima koji su u svojim djelima zabilježili naftu spominju se Pedanije Dioskurid (1. st.), grčki vojni liječnik, doduše adoptiran od rimskih Pedanija, autor najpoznatijega farmakološkog djela u antici pod naslovom *O ljekovitoj tvari* (ili u lat. prijevodu *Materia medica*).

Što se tiče Hrvatske, prve vijesti o nafti, odnosno o katranu (iz XII. st.) i petroleju (iz XV. st.) imamo iz Dubrovnika. Međutim, dok su to prve sporedne informacije, donekle pouzdane podatke o korištenju nafte na našem tlu imamo iz Moslavine. U jednoj ispravi navodi se da je 1391. godine obitelj Čupor darovala pavlinskomu samostanu pod Garićem na Moslavačkoj gori – *terram Paklencz* – mjesto čije ime upućuje na naftu, odnosno na paklinu, pa je očito da su tu ljudi koristili oblik skrutnule nafte – paklinu.

Vrlo je značajan i zapis u knjizi *Commentarii in sex libros Pedacii Dioscordis Anazarbei de Medica materia* autora Petra Andreja Matthiolija (1501-1577). Djelo je tiskano u Veneciji 1565. i u njemu stoji da se pissasfalt počeo «*donositi iz Dalmacije gdje se kopa blizu Hvara, nedaleko od Neretve (...). Kopa se i u Panoniji, gdje stanovnici smatraju da je to zemni vosak*». Inače, riječ pissasfalt prema Belostencu označava smolu kojom se lađe smole.

Naftne izvore u Hrvatskoj spominju i mnogi putopisci i znanstvenici: Alberto Fortis (u Dalmaciji na Čiovu i Braču te u Vrgorcu i okolici Sinja), Matija Piller i Ljudevit Mitterpacher (u Slavoniji u Eminovcima kod Požege), Stjepan Barbijeri (u Dalmaciji na Visu), Jakab Winterl (u Međimurju u Peklenici i Selnici).

Važan pomak u vidu reguliranja gospodarenja naftom učinjen je 1854. godine kada je donesen zakon: «Pravo gorsko inače Rudno, države Austrijske» u kojem piše da je zemna smola (tj. nafta) careva imovina, odnosno da je za vađenje nafte potrebno tražiti dozvolu.

Autor je zatim donio podatke o prvoj američkoj naftnoj kompaniji, osnovanoj pedesetih godina XIX. st., te podatke o Edwinu Laurentineu Drakeu koji je prvi pomoću cijevi vadio naftu iz zemlje. Dotad se, naime, crpljenje nafte izvodilo na primitivan način, npr. površinskim skupljanjem nafte.

Usporedno se u Hrvatskoj tek tada počelo ozbiljnije istraživati naftu i osvještivati narod o njezinoj koristi i važnosti. U tom pogledu treba navesti lokacije u Hrvatskoj na kojima se eksploatirala nafta. To su: Peklenica kod Murskog Središća, Selnica u Međimurju,

Mikleuška kod Kutine, Bačindol kod Nove Gradiške, Ludbreg, Ribnjak kod Koprivnice, Veliki Poganac, Pitomača, Kloštar Ivanić, Paklenica u Moslavini, Bujavica, Staro Petrovo Selo. Navedimo i neke zanimljive podatke uz spomenute lokacije. Grof Juraj Festetić bio je vlasnik dijela polja Peklenice i prvi je u Hrvatskoj organizirao i plaćao nadničare za vađenje nafte. Analizom nafte izvađene kod Selnice dobiveni su sljedeći rezultati: benzin 30%, petrolej 40%, plinska ulja 12%, maziva ulja 15,5% i parafin 2,5%, a gustoća nafte iznosila je 0,827 pri 15 °C. Rudarsko okno Martin u Mikleuški, duboko 72 m, izgrađeno sredinom XIX. stoljeća, smatralo se tada najdubljim u Austro-Ugarskoj. Ubrzo je tu otvorena i tvornica kolomaza. U Bačindolu je nafta zabilježena još u XVIII. stoljeću, a seljaci su je samoinicijativno miješali s nekim drugim sastojcima te potom prodavali na sajmovima kao mazivo. Inače, u Bačindolu je 1858. počela s radom prva hrvatska tvornica kolomaza. Za istraživanje nafte u Moslavini vrlo je zaslužan Ljudevit Vukotinović (1813-1893), političar, preporoditelj, znanstvenik i sudac, ali i začetnik hrvatske geologije. U Starom Petrovom Selu kod Nove Gradiške, sredinom XIX. stoljeća iskopano je 15 bunara kod potoka Čurak, međutim vrlo plitkih, pa je sveukupno dobiveno tek nekih 700 do 800 kg nafte. Zanimljivo je spomenuti da se jedan dio Starog Petrovog Sela danas naziva Paklenik.

Krajem XIX. stoljeća dolazi do industrijske eksploatacije nafte u Hrvatskoj. Bitnu ulogu u tome imali su strani industrijalci Wilhelm Singer i William Henry McGarvey. Rezultati su bili ovakvi: izgrađen je (Singerovom inicijativom) prvi naftovod u Hrvatskoj od Selnice do Murskog Središća; prvo naftno poduzeće u Hrvatskoj *Vesta d.d. za industriju petroleja* osnovano je 31. listopada 1904. (utemeljitelj McGarvey); prvo vađenje plina zabilježeno je 1912. godine.

Ovakav industrijski razvoj za sobom je povukao i donošenje Zakona o nafti 1911. godine. Međutim, nesumnjivo krupan događaj u povijesti naftnog gospodarstva u Hrvatskoj bilo je osnivanje rafinerije nafte u Rijeci 1883. godine. Bila je to najveća i najmodernija rafinerija u Monarhiji, kapaciteta od 60 000 tona. Inicijator njezine izgradnje bio je Luigi Ossoinack, a prvi direktor Milutin Barač.

Međutim, i hrvatska emigracija dala je značajnih i priznatih stručnjaka u naftnom gospodarstvu. Primjerice, to su bili Antun Lučić-Lucas (po njemu je *Američki institut za rudarstvo i tehnologiju* nazvao jedno priznanje koje se dodjeljuje od 1937.), Niko Nikolić (još 1865. piše o tankeru za prijevoz nafte, dotad nepoznatom prijevoznom sredstvu) i Antonio Ossoinack (prvi Hrvat koji je bio vlasnik jedne rafinerije u Rusiji).

Autor zatim u knjizi donosi brojčane podatke o proizvodnji nafte u Hrvatskoj od 1868. do 1918. te prilike koje su pratile razvoj hrvatskoga naftnog gospodarstva od raspada Austro-Ugarske 1918. do stvaranja komunističke Jugoslavije 1945. U navedenom razdoblju važno je istaknuti izgradnju rafinerija u Sisku, Zagrebu i Osijeku te dolazak stranoga naftnoga kapitala posredstvom kompanija Standard Oil Shell, Vacuum Oil Company, AGIP-a i dr. Međutim, nadolazeći ratni sukob donio je progone židovskih naftaša i oduzimanje njihove imovine. To je razdoblje u knjizi (str. 59-92) obrađeno i mnogim drugim podacima tako da će svakom istraživaču gospodarske povijesti biti vrlo instruktivno.

Zanimljivo je da je nafta imala odraza i u književnosti što se dobro vidi u romanu Antuna Bonifačića *Krv majke zemlje*, objavljenom u Zagrebu 1935. godine. Koliko se zna, to je prvi (i jedini) roman u hrvatskoj književnosti s tematikom koja se odnosi na naftu, a Žgaljić je priredio i objavio njegovo drugo nepromijenjeno izdanje (u ediciji Književna baština otoka Krka - sv. 1, Rijeka 2004).

U vrijeme druge Jugoslavije, nakon 1945., bitno je istaknuti nekoliko momenata važnih za daljnje razumijevanje razvitka naftnoga gospodarstva u Hrvatskoj. U prvom planu to je nacionalizacija naftne industrije, što će na koncu rezultirati osnivanjem INA-e – Industrije nafte u Zagrebu 1964. godine. Autor je u ovom poglavlju prikazao i «zlu kob crnoga zlata», kada su naftaši zbog nacionalizacije potpuno propali, i novčano i društveno. Daljnji razvitak išao je u pravcu izgradnje Jadranskog naftovoda (JANAF), duljine 760 km.

Autor je detaljno, koliko to dopušta jedan sintetski tekst, prikazao to razdoblje. Donosi također i tablične preglede prerade nafte u rafinerijama Rijeka i Sisak (od 1945. do 2002). Tekst knjige vremenski dopire do 2003. godine i nosi naslov *Novostvorena Republika Hrvatska: naftno gospodarstvo na raskrižju tisućljeća (1991-2003)*.

U posljednjem poglavlju autor ističe: «Inina privatizacija započela je 17. srpnja 2003. godine kada su u Zagrebu potpisani Ugovori o prodaji 25% plus jedne Inine dionice mađarskoj naftnoj kompaniji MOL.» – i po autoru – «Time je dobiven strateški partner što je bio cilj prve faze privatizacije» (str. 154).

Ovakva knjiga koja je sintetski prikaz povijesti naftnoga gospodarstva u Hrvatskoj – s obzirom na svjetske tokove – mogla je nastati samo od autora koji je obavio mnoge predradnje, pa ju u određenom pogledu možemo smatrati krunom autorovih spoznaja o nafti, plinu i naftnom gospodarstvu u Hrvatskoj te vrijednim publicističko-znanstvenim prinosom gospodarskoj povijesti Hrvatske.

Tomislav Galović

FRIEDRICH LOTTER, Völkerverschiebungen im Ostalpen-Mitteldonau-Raum zwischen Antike und Mittelalter (375-600), Walter de Gruyter, Berlin – New York 2003, 282 str.

Sinteza *Premještanja naroda na prostoru istočnih Alpa i srednjega Dunava između antike i srednjega vijeka (375-600)*, kao što je u predgovoru istaknuo sâm autor, rezultat je znanstvenoistraživačkog rada u sklopu «jednog opsežnog projekta», no postojeći je oblik zadobila zahvaljujući meritornomu suradničkom trudu: prof. dr. sc. Rajka Bratoža sa Sveučilišta u Ljubljani, koji je zaslužan za «opsežne dopune i ispravke, osobito u bilješkama», te prof. dr. sc. Helmuta Castritiusa sa Sveučilišta u Braunschweigu, koji je pak pridonio svojim «neumornim zanimanjem» i «nipošto nebitnim uputama, poticajima i dopunama». Stoga se ova sinteza uistinu može nazvati zajedničkim djelom sve trojice stručnjaka. Njezina je osobita vrijednost u tome što je riječ o prvome sintetičkom prikazu povijesnih tijekova i promjena na prostoru Zapadnoga Ilirika u razdoblju koje se u povjesničtvu uobičajilo nazivati «velikom seobom naroda». Temeljeno na obuhvatnoj raščlambi kako književnih vrela i arheološke građe, tako i vrlo obimne historiografske literature (str. 221-266), pruža izvanredno informativan i čitak pregled najvažnijih spoznaja s jasnom naznakom stanja istraženosti.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 37

U SPOMEN IGORU KARAMANU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2005.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 37

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u listopadu 2005. godine

Naklada

400 primjeraka